

Лілія Суса

ЛІТЕРАТУРНО-ФІЛОСОФСЬКІ ВИМІРИ ЧАСУ У РОМАНІ ЖОРЖ САНД «ГРАФІНЯ РУДОЛЬШТАДТ»

Розвідка присвячена інтерпретації філософської категорії часу, що постає у романі Жорж Санд «Графиня Рудольштадт» предметом роздумів. В основі дослідження теза «Часу не існує». Акцентовано увагу на вічності як категорії позачасовій, що існує завжди і незмінно.

Ключові слова: романтичний роман, хронотоп, час, вічність.

Провідним началом у хронотопі М. Бахтін уважав час [3, 235]. Дещо згодом Д. Лихачов, вказуючи на значущість образів часу в літературі, визначив художній час як «явище власне художньої тканини літературного твору, яке підпорядковує для розв'язання своїх художніх завдань і граматичний час, і філософське його розуміння у літературному творі» [9, 214]. У контексті таких міркувань показовим видається вивчення літературно-філософських вимірів часу на прикладі окремого художнього твору.

Звернемося до творчої спадщини романтиків, з-поміж якої увиразнено художню цілісність романів Жорж Санд «Консуело» і «Графиня Рудольштадт». Важливою ознакою часопросторової організації вказаної діалогії французької письменниці є той факт, що категорія часу постає предметом роздумів у художньому світі тексту. Експлікація часу висвітлена в епілозі роману «Графиня Рудольштадт», а саме у «Листі Філона до Ігнація-Йозефа Мартіновича, професора фізики Лемберзького університету» (цей лист завершує діалогію).

Метою нашої розвідки є з'ясування особливостей художнього осмислення часу як складової філософської специфіки хронотопу діалогії Жорж Санд. Завдання дослідження полягає в інтерпретації літературно-філософського осягнення часу у романі «Графиня Рудольштадт».

У діалогії французької романістки трактування часу належить одному з головних героїв Альберту. У «Листі...» він названий «метафізиком», у зв'язку з чим Ж. Шіфер, автор розвідки «Consuelo, le temps et l'espace, lieux symboliques et personnages» («Консуело, час і простір, символічні місця і персонажі»), констатує, що лист «пропонує метафізичну теорію часу і простору» [14, 53]. Паралельно зазначимо, що представник тартусько-московської семіотичної школи П. Тороп на основі просторово-часових відношень виокремлює «три рівні (хронотопи), які співіснують» у романі: топографічний, психологічний і метафізичний. Якщо топографічний хронотоп, на думку П. Торопа, обумовлений упізнанням у творі «конкретного історичного часу

і місця, а також подій» і є «хронотопом сюжету», а психологічний хронотоп — це «хронотоп персонажів», метафізичний хронотоп — «рівень опису і створення метамови — слово, яке пов'язує рівні сюжету і самосвідомості, набуває у цілому творі метамовного значення, так як пов'язане з ідейним осмисленням цілого тексту, в тому числі простору і часу» [11].

У романі «Графиня Рудольштадт» метафізичне (у романтичному тлумаченні, тобто як повернення до надчуттєвих та недоступних досвіді принципи буття) пояснення часу розкривається у контексті проблематики істини, навколо якої розгортається розмова уявного героя Альберта з історичними постатями Спартак (Адам Вейсгаупт) та Філоном (Адольф фон Кнігге). Ця розмова є радше діалогом, так як Філон більшою мірою постає свідком дискусії, аніж її повноправним учасником. Принагідно зазначимо, що епістолярна форма прозового твору та форма діалогу іманентні французькому просвітницькому філософському роману («Персидські листи» Ш.-Л. Монтеск'є, «Юлія, або Нова Елоїза» Ж.-Ж. Руссо. А за В. Бікульчюсом, «діалогічність — жанрова домінанта філософського роману» [4, 41]). В епілозі твору Жорж Санд діалог триває між уже немолодою, а тому досвідченою людиною (Альберт) та людиною, «невтомною упошукає істини» (Спартак). «Установканопошук істини» характерна, як вказує Н. Забабурова, «для роману-дискусії, який розвивався переважно у другій половині XVIII століття» [8]. Як приклад наведемо «Племінника Рамо» Д. Дідро. Зауважимо, що ключовим поняття істини є у Святому Письмі, хоча Ісус Христос не дає відповіді на питання про сутність істини [10, 499]. Художнє осмислення цього поняття репрезентоване у романі М. Булгакова «Майстер і Маргарита». Художній персонаж у відповідь на питання Понтія Пилата «Що таке істина?» говорить: «Істина насамперед у тому, що в тебе болить голова» [5, 28], чим проєктує споконвічне глибоко філософське питання на рівень буденності.

Сутність поняття істини розкриває герой Жорж Санд Альберт: «Істина вічна й абсолютна,

незважаючи на слабкість наших органів для її усвідомлення та володіння нею. І однак ми всі нею володіємо через надію і бажання: вона живе в нас, вона існує за всіх часів (тут і далі підкреслення наше. — Л.С.) поміж людства в зародковому стані, який чекає вищого запліднення» [18, 571] (тут і далі переказ з французької наш. — Л.С.). Слова «за всіх часів» у процитованому уривку свідчать про, на перший погляд, традиційне сприйняття та розуміння часу. Наведемо ще одну цитату, звернення Альберта до Спартак: «Якщо б ти добре знав доктрину, ти знав би, в яку епоху людства ми живемо, і підпорядковував би свої дії своєму часові» [18, 560]. Отож існування людства, переконаний Альберт, охоплює певні періоди (часові проміжки).

У руслі загальноприйнятого трактування часу герой погоджується також із наявністю трьох традиційних форм часу (минулого, теперішнього і майбутнього). Проте, розглядаючи їх у єдності, не надає цим формам особливої ваги: «Минуле, майбутнє, теперішнє! Які марні тонкощі!.. хіба людина не зберігає їх всіх трьох у серці, і хіба її існування не сповнене цим потрійним середовищем?» [18, 551]. Звернемо увагу на послідовність форм часу у переліку Альберта: теперішнє слідує після минулого і майбутнього, а не займає проміжну позицію між ними. У романтиків зацікавлення викликає насамперед минуле і майбутнє, а не теперішнє, в чому полягає принципова відмінність часопросторової організації романтичного роману від реалістичного.

Зображена у реалістичному творі діяльність персонажів зосереджена майже винятково (крім історичних жанрів) у теперішньому часі. До прикладу назвемо твори сучасників і друзів Жорж Санд О. де Бальзака і Г. Флобера, компаративістичному дослідженню хронотопу творів яких присвячена розвідка Володимира Бахмутського [13, 194–216]. Додамо, що єдність часових форм, про яку веде мову Альберт, перегукується із позицією французького письменника і мислителя кінця XVIII — першої половини XIX ст. П.-С. Балланша щодо форм часу. Філософ із цього приводу писав: «Теперішнє розповідає про минуле, і минуле розповідає про майбутнє. Людина усвідомлює, що по відношенню до Бога всі часи сучасні; передбачення є нічим іншим, як безмежним спогляданням вічності. Безмежність простору є чудовим символом цього цілком інтелектуального бачення, для якого послідовності не існує» [14, 63]. Жорж Санд були відомі праці П.-С. Балланша, перше ознайомлення з якими відбулося у 1836 році [16, 63], тобто ще до написання діалогії (авторка працювала над романом «Консуело» у 1842–1843 рр., а над романом «Графиня Рудольштадт» — у 1843–1844 рр.). Цілком імовірно, що саме вплив П.-С. Балланша позначився на світоглядних переконаннях героя роману Альберта.

Усвідомлюючи традиційне розуміння часу, Альберт розкриває своє, протилежне до усталеного, пояснення категорії часу. У розумінні Альберта ще більшою мірою, ніж форми часу, позбавлене значення поняття часу. Показовим у цьому плані є діалог між Альбертом і Спартаком: «— Чи можливо, о добрий чоловіче, — вигукнув Спартак, що час нічого не вартує у твоєму уявленні і відчутті життя?»

— Часу не існує; і якщо б люди більше розмірковували над божественним буттям, вони б, як і я, більше не рахували століть та років. Яке значення має для того, хто перебуває в Богові на рівні вічності, в тому, хто завжди жив і хто ніколи не припинить жити, трохи більше чи трохи менше піску на дні клепсидри? Рука, яка обертає піщаний годинник, може пришвидшити або сповільнити свій рух; рука, яка постачає пісок, не зупиниться.

— Ти хочеш сказати, що людина може забути рахувати і вимірювати час, але життя плине, завжди переповнене і плідне, з лона Бога? Така твоя думка?

— Ти зрозумів мене, юначе» [18, 539].

Сповненим сенсу для Альберта постає поняття вічності, того, що існувало й існуватиме, а не часу. На думку героя, життя «існує завжди», воно «одне» і «вічне», і тлумачити цей процес слід як існування людства загалом, а не життя окремої людини. Альберт упевнений, що смерті немає, оскільки душа після смерті тіла переходить в інше тіло і продовжує жити. Окрім життя, вічною, за Альбертом, є також істина, яку прагнуть пізнати насамперед сподвижники людства. В епілозі роману «Графиня Рудольштадт» це Спартак і Філон.

Саме ж заперечення існування часу («Часу не існує») близьке за змістом до біблійних рядків: «Часу вже не буде» (Од. 10:6) (“Il n’y aurait plus de temps” (Ар. 10:6). Та виражена грама-тичною конструкцією теперішнього часу теза Альберта підпорядкована, відповідно, розкриттю теперішнього, а не майбутнього буття у художньому творі. Пряма вказівка на біблійну книгу Об’явлення (Апокаліпсе) міститься в епілозі, але слово «Одкровення» (“Apocalypse”) вжите стосовно минулого, знову таки не майбутнього, хоча тісно пов’язане з прийдешнім: «Минуле, батько теперішнього, постало перед нами (Спартак, Філон. — Л.С.) як людина, котра світиться, з Апокаліпсису, він (Альберт. — Л.С.) зупинився і сказав нам з посмішкою: «Тепер ви розумієте минуле і теперішнє; чи потрібно ознайомити вас із майбутнім?» [18, 571]. Якраз майбутнє найбільше хвилює співрозмовників Альберта, з огляду на що герой розкриває їм «свою утопію».

Як зазначають французькі філологи-славісти Л. Геллер та М. Ніке, «романтичні утопії, звернені у майбутнє чи минуле, мають на меті від-родження цінностей, відкинутих чи пригнічених

«цивілізацією», вони показують можливі наслідки бездумного прогресу» [6]. Погляди ж героя Жорж Санд Альберта сповнені вірою в краще майбутнє людства, в чому простежуємо спорідненість із світобаченням французького філософа утопічно-соціалістичного напрямку П. Леру, чії переконання позначилися на світогляді Жорж Санд, що простежують коментатори французького видання романів «Консуело» і «Графиня Рудольштадт» [17; 18]. Додамо, що виражена в епілозі діалогії палка переконаність у постійному вдосконаленні, якому немає меж і яке з кожним роком відбувається у суспільстві, нагадує також роздуми передвісницького романтизму Жермени де Сталь щодо вдосконалення та прогресу, відтворені у трактаті «Про літературу». Загалом категорія майбутнього була для романтиків особливо значущою. У Франції навіть виходила друком газета під назвою «Avenir» («Майбутнє»), яку видавав близький по духу Жорж Санд Ф.-Р. де Ламенне.

Утопізм Альберта, висловлений в епілозі, проєктується на майбутнє, чим різниться від утопічного спрямування філософського роману-апології (за класифікацією Н. Забаурової) епохи Просвітництва. Прикладами такого типу роману Н. Забаурова називає твори Ж.-Ж. Руссо «Нова Елоїза» та «Еміль». Дослідниця зокрема твердить: «Просвітницька соціально-філософська утопія в дусі Руссо має своєрідний характер: вона проникає в реальну дійсність, розміщується в ній, а не в умовному просторі і часі, як властиво раннім зразкам утопічного жанру. Така особливість відображає дух просвітницького мислення, скерованого на соціальну перебудову сучасного світу» [8]. Художній світ діалогії Жорж Санд, як і творів Ж.-Ж. Руссо, не є умовним, однак утопія Альберта, відтворена на кшталт передбачення, змальовує уявне, бажане майбуття людства, а не просто ідеалізоване чи, як у Ж.-Ж. Руссо, заґрунтоване на власній філософській концепції зображення дійсності.

У річищі тлумачення часу Альбертом зауважуємо також «відгомін» середньовічного та ранньохристиянського сприйняття часу, про що свідчать вже предметні деталі: водяний та піщаний годинники — «звичайні для середньовічної Європи годинники» [7, 155]. Водночас викликає зацікавлення співставлення трактування часу і вічності жоржсандівським героєм та відомим представником західної патристики Святим Августином. У своїй «Сповіді» християнський теолог кількаразово задається питанням «Що ж таке час?» [1, 222; 231]. Допомоги у пошуках відповіді на це запитання Святий Августин просить у Бога — і врешті-решт доходить висновку, що перед усіма часами був Бог, Який є вічним Творцем усіх часів, «і що ніякий час, ніяке Творіння не було понад часом і не було співучасником Твоєї (Божої. — Л.С.) вічності» [1, 236]. Саме Святий Августин

сформулював, як зауважує літературознавець Федір Федоров, «класичне» визначення поняття вічності та пояснив розмежування часу і вічності [13, 116]. Так, вічність Святий Августин називає «завжди непорушною», час — «вічно несталим» і вважає їх «непорівнянними» [1, 220].

Альберт, як ми вже згадували, теж надає вагомості категорії вічності, хоча, як наголошує французький дослідник Ж. Шіфер, в епілозі діалогії час постає «у парі» з вічністю, а не протиставляється їй [15, 54]. Слово «вічність» («*éternité*») та похідний від нього прикметник «вічний» («*éternel*») неодноразово звучать в епілозі діалогії. Вічним, окрім життя та істини, є прагнення до ідеалу; «відкриті для вічності» очі Зденка, «наймудрішої людини»; «на порозі вічності» перебуває Альберт... Однак вічність сприймається Альбертом як категорія позачасова, те, що існує завжди і незмінно. І якщо часові Альберт не надає практично жодного значення, ігнорує його, то вічність вважає своєрідним орієнтиром для людини, сталістю, що була і буде. Додамо, що уявлення про вічність Валентин Халізов зараховує до образу космічного часу [13, 248].

Завершуючи інтерпретацію часу як предмета художнього зображення у романі «Графиня Рудольштадт», виразимо ще одну особливість цієї категорії, вказану Ароном Гуревичем: «Вкрай до XVIII століття час не перетворювався в абстрактну категорію, з якою можна поводитися інструментально, безвідносно до змісту процесів, які перебігають у часі» [7, 174]. У «Листі...», незважаючи на своєрідне нехтування часу Альбертом, виявляємо такий спосіб реалізації хронотопу в художньому творі, як персоналіфікація часу та його форм («*le temps n'existe pas*» — «часу не існує», «*le temps n'a qu'une voix pour proclamer la vérité*» — «час володіє лише одним голосом для проголошення істини», «*le passé, père du présent*» — «минулий час, батько теперішнього»). Час постає суб'єктом як у запитаннях Спартака, так і у відповідях Альберта, що підкреслює специфіку трактування категорії часу у романтичній концепції художнього бачення Жорж Санд. Із цього приводу наведемо важливі для інтерпретації слова Спартака, звернені до Альберта: «Я не піднявся на ту висоту споглядання вічності, на яку піднявся ти. Час надає тобі, як самому Богові, картину, чи, можливо, ідею — безперервної діяльності, кожна фаза якої відповідає кожній годині твого піднесеного почуття. Але я живу ближче до землі і веду відлік століть і років. Я хочу навчитися читати у книзі власного життя» [18, 573]. Якщо Спартак схильний розглядати час у звичному, «приземленому» аспекті, то осмислення часу Альбертом позначене романтичним прагненням до ідеалу. Герої живуть немовби у двох різних світах: світі земному, минулому, тлінному та світі вищому,

вічному, божественному. Зі світом «земним» тісно пов'язана така складова часопросторової організації діалогії, як соціально-історичний хронотоп, однак це питання потребує окремого розгляду.

Підсумовуючи зазначимо, що розуміння філософської категорії часу висвітлено у романі «Графиня Рудольштадт» на тлі художнього

бачення поняття істини та у протиставленні до категорії вічності. Окрім того час персоніфікується у творі. Особливості ж художнього осягнення часу у романі вказують на філософську своєрідність хронотопу діалогії та постають однією з ознак філософичності художньої цілісності романів «Консуело» і «Графиня Рудольштадт».

ДЖЕРЕЛА

1. Августин Св. Сповідь / Святий Августин ; пер. з латин. Ю. Мушака. — К. : Основи, 2000. — 318 с.
2. Бахмутский В.Я. Пороги культуры / Владимир Яковлевич Бахмутский. — М. : Гелиос, 2005. — 352 с.
3. Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики / М.М. Бахтин. — М. : Худ. лит., 1975. — 502 с.
4. Бикульчюс В.В. Поэтика философского романа : учебное пособ. / Витаушас Витауто Бикульчюс. — Вильнюс : Издательско-редакционный совет МНО. Литовский ССР, 1988. — 71 с.
5. Булгаков М. Мастер и Маргарита : роман / Михаил Булгаков. — М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2005. — 512 с.
6. Геллер Л. Борьба утопий в XIX веке [Электронный ресурс] / Л. Геллер, М. Нике ; пер. с фр. И. Булатовского. — Режим доступа : <http://www.ownlib.ru/book-13225/geller-leonid/utopiia-v-rossii.html>
7. Гуревич А.Я. Представления о времени в средневековой Европе // История и психология / А.Я. Гуревич. — М., 1971. — С. 159–198.
8. Забурова Н.В. Французский философский роман XVIII века [Электронный ресурс] / Н.В. Забурова // XVIII век: литература в контексте культуры. — М., 1999. — С. 94–104. — Режим доступа : <http://www.philology.ru/literature3/zababurova-99.htm>
9. Лихачев Д.С. Поэтика художественного времени. Поэтика художественного пространства / Д.С. Лихачев // Поэтика древнерусской литературы. — М. : Наука, 1979. — С. 209–351.
10. Повна Симфонія до Святого Письма Старого та Нового Завіту / уклад. і відп. ред. П. Смука. — Львів : Свічадо, 2004. — 1309 [1] с.
11. Тороп П.Х. Хронотоп [Электронный ресурс] / П.Х. Тороп // Словарь терминологии тартуско-московской семиотической школы ; сост. Я. Левченко. — Режим доступа : <http://diction.chat.ru/>
12. Федоров Ф.П. Романтический художественный мир: пространство и время / Федор Полиектович Федоров. — Рига : Зинатне, 1988. — 454 с.
13. Хализев В. Теория литературы / Валентин Хализев. — М. : Высшая школа, 2002. — С. 248–249.
14. Ballanche P-S. Prolégomènes / P.-S. Ballanche // Oeuvres de M. Ballanche / P.-S. Ballanche. — Paris — Genève : Librairie de J. Barbezat, 1830. — Т. III. — Р. 25–258.
15. La Porporina. Entretiens sur Consuelo : actes du colloques présenté par Léon Cellier (Grenoble, 4–5 Octobre 1974) / Université des langues et des lettres de Grenoble, Centre d'études des sensibilité. — Grenoble : Presses Universitaires de Grenoble, 1976. — 147 p.
16. Reboul P. Introduction / Sand G. Lélia. — Paris : Editions Garnier Frères, 1960. — P. I — LXV.
17. Sand G. Consuelo. La Comtesse de Rudolstadt : roman / G. Sand. — Paris : Folio classique, 2004. — (Œuvres : à 2 v. / G. Sand ; V. 1. — 402 ; 572, [1] p.
18. Sand G. Consuelo. La Comtesse de Rudolstadt : roman / G. Sand // G. Sand. Œuvres : à 2 v. — V. 2. — Paris : Folio classique, 2004. — 608, [1] p.

Статья посвящена интерпретации философской категории времени как предмету размышлений в романе Жорж Санд «Графиня Рудольштадт». В основе исследования тезис «Времени не существует». Акцентировано внимание на вечности как категории позавременной, которая существует всегда и неизменно.

Ключевые слова: романтический роман, хронотоп, время, вечность.

The article is devoted to the interpretation of philosophical category of time as the subject of reflections in George Sand's novel "The Countess of Rudolstadt". The key to the research is thesis "Time does not exist". The attention is paid to the eternity as timeless category that exists always and unchanging.

Key words: romantic novel, chronotop, time, eternity.